

Філатова Н.Ю.

*кандидат юридичних
наук, асистент кафедри
цивільного права № 1
Національного юридичного
університету імені Ярослава
Мудрого*

Filatova N.Yu.

*PhD, Assistant of Civil Law
Department № 1, Yaroslav
Mudryi National Law
University*

ЗМІНА ДЕЯКИХ ТЕОРЕТИЧНИХ ПІДХОДІВ ДО РОЗУМІННЯ КОРПОРАТИВНИХ ПРАВОВІДНОСИН ПІД ВПЛИВОМ НОВЕЛ ВІТЧИЗНЯНОГО ЗАКОНОДАВСТВА

УДК 347.191:347.99

Корпоративні відносини, як відомо, є одним із найбільш дискусійних напрямків дослідження у вітчизняній правовій науці. Вочевидь це обумовлено тим, що вони потрапили у поле правового регулювання не так давно, а тому вітчизняна правова доктрина і судова практика ще не сформуvalи єдиних підходів до їх розуміння і до вирішення спорів, які виникають між їх учасниками.

Однак вже сьогодні можна стверджувати, що в дослідженнях правової природи корпоративних відносин було сформульовано деякі правові позиції, які вважаються панівними і були сприйняті у правозастосовній діяльності. Перша з цих позицій полягає у тому, що до корпоративних належать ті правовідносини, які складаються лише між господарськими товариствами і їх учасниками. Такий підхід базується на положеннях чинного законодавства, а саме ст. 167 Господарського кодексу України (далі – ГК), згідно з якою під корпоративними розуміються ті відносини, що виникають, змінюються та припиняються щодо корпоративних прав. При цьому корпоративні права – це права особи, частка якої визначається в статутному капіталі (майні) господарської організації, що включають правомочності на участь цієї особи в управлінні господарською організацією, отримання певної частки прибутку (дивідендів) цієї організації та активів у разі ліквідації останньої відповідно до закону, а також інші правомочності, передбачені законом та статутними документами. Аналогічна позиція була втілена й у положеннях Постанови Пленуму Верховного Суду України «Про практику розгляду судами корпоративних спорів» від 24.10.2008 № 13 [1].

Другий підхід, який також знаходить найбільше прихильників, полягає у віднесенні корпоративних відносин до різновидів цивільних [2, С. 9 – 18; 3]. З огляду на це, у доктрині обґрунтовується, що ці відносини так само, як і інші цивільні правовідносини, базуються на засадах юридичної рівності, вільного волевиявлення і майнової самостійності їх учасників, і послідовно заперечується можливість існування в них елементів влади і підпорядкування. Однак останні зміни до вітчизняного законодавства змушують здійснити перегляд обох названих постулатів.

Так, Законом України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо вдосконалення правового регулювання діяльності юридичних осіб та фізичних осіб – підприємців» N 642-VII від 10 жовтня 2013 року було внесено суттєві зміни до Господарського процесуального кодексу України (далі – ГПК) [4]. Якщо раніше у п. 4 ч. 1 ст. 12 ГПК відзначалось, що до підвідомчості господарських судів належать справи, які виникають з корпоративних відносин у спорах між *господарським товариством* та його учасником (засновником, акціонером), то тепер у названій статті мова йде про справи, що виникають з корпоративних відносин у спорах між *юридичною особою* і її учасниками (засновниками, акціонерами, членами). Таким чином, на рівні процесуального законодавства відтепер закріплено інший, більш широкий підхід до розуміння корпоративних відносин: фактично до них прирівняні відносини участі у будь-яких товариствах, а не лише у господарських. Невипадковою є вказівка у новій редакції ст. 12 ГПК і на таких суб'єктів, як «члени юридичної особи». З цього випливає, що до числа корпоративних законодавчих відносин і членські правовідносини, які виникають у громадських організаціях та інших непідприємницьких товариствах.

Таким чином, на сьогодні існують колізії між положеннями ГК, який закріплює вузький підхід до розуміння корпоративних відносин, і ГПК в якому втілено більш широкий підхід. Очевидним є також порушення законодавцем правил юридичної техніки, адже поняття «корпоративні відносини», яке за своєю суттю належить до сфери матеріального права, з невідомих причин визначене в процесуальному законодавстві. Однак у цілому підхід, сформульований в ГПК, нині знаходить багато прихильників у правовій доктрині [зокрема: 5, С. 72 – 73]. Як зазначає у своїх роботах Є. О. Суханов, цьому підходу надається перевага й у більшості країн континентальної Європи [6, С. 99]. Починаючи з 2013 року, широке потрактування корпоративних відносин закріплено й на рівні російського цивільного законодавства. Так, у ЦК Російської Федерації з-поміж цивільних правовідносин окремо згадуються саме корпоративні, які визна-

чаються як *відносини, пов'язані з участю в корпоративних організаціях або управлінням у них* [7]. На нашу думку, широке розуміння корпоративних правовідносин видається більш переконливим. Навіть з аналізу етимології терміну «корпоративний» випливає, що він походить від поняття «корпорація». Останнє ж позначає всі ті юридичні особи, засновники або учасники яких мають право на управління ними. Тому очевидно, що «корпорація» і «господарське товариство» не є тотожними поняттями, а співвідносяться як родове та видове поняття.

Водночас аргументи тих вчених, які підтримують вузьке трактування корпоративних відносин, також не можна нівелювати, оскільки багато в чому вони є дійсно переконливими. Основний з цих аргументів полягає в тому, що корпоративне правовідношення властиво лише тим юридичним особам, в яких є статутний капітал, поділений на частки, і від розміру цих часток залежить рівень впливу певного учасника на прийняття рішень. А в тих юридичних особах, в яких статутний капітал не утворюється, відмінним є і процес прийняття рішень, і обсяг прав їх учасників, а тому в них не належать до числа корпоративних, а складають іншу категорію – членських відносин, відносин участі тощо.

Однак, на нашу думку, і цей аргумент у світлі останніх змін до законодавства починає зазнавати поразки. Для прикладу, Закон України «Про об'єднання співвласників багатоквартирного будинку» після змін, внесених Законом «Про особливості здійснення права власності у багатоквартирному будинку» [8], визначає досить своєрідну процедуру прийняття рішень в об'єднаннях співвласників багатоквартирних будинків (далі – ОСББ): кожний учасник ОСББ під час голосування має кількість голосів, пропорційну до частки загальної площі квартири або нежитлового приміщення у загальній площі всіх квартир та нежитлових приміщень, розташованих у багатоквартирному будинку (ст. 6 Закону). Більше того, в ст. 28 цього ж Закону вказано, що в разі ліквідації ОСББ кошти, що залишилися після задоволення вимог кредиторів, розподіляються між усіма учасниками пропорційно до загальної площі квартири (квартир) та/або нежитлових приміщень у багатоквартирному будинку, що перебувають у їхній власності. Таким чином, хоча ОСББ і є непідприємницьким товариством, в ньому не формується статутний капітал, проте процес прийняття рішення в ньому і права його учасників якщо і не аналогічні, то дуже подібні до господарських товариств. А це ще раз доводить те, що нині межа між власне корпоративними відносинами і відносинами участі в юридичних особах корпоративного типу дедалі більше стирається, у зв'язку з чим визнання широкого підходу до розуміння корпоративних

правовідносин на рівні законодавства і правозастосовної практики вбачається більш перспективним.

Якщо сприйняти широкий підхід до розуміння корпоративних відносин, то в контексті дослідження їх правової природи можна звернутися до аналізу їх особливостей у деяких невідприємницьких товариствах. Сьогодні на рівні законодавства й у правовій доктрині дедалі частіше згадується про такий особливий їх різновид, як саморегульвні організації (далі – СРО). У найзагальніших рисах СРО можна визначити як організації, які утворюються шляхом об'єднання учасників певних видів професійної або підприємницької діяльності і наділяються повноваженнями здійснювати внутрішньоорганізаційне регулювання діяльності їхніх членів. Зокрема, такі організації приймають правила і стандарти професійної чи підприємницької діяльності, здійснюють контроль за їх дотриманням та застосовують санкції до порушників. Нині утворення таких організацій передбачене Законами України «Про цінні папери і фондовий ринок», «Про оцінку майна, майнових прав та професійну оціночну діяльність», «Про недержавне пенсійне забезпечення» тощо. Водночас у деяких законодавчих актах передбачається утворення організацій, які за організаційно-правовою формою і функціональною спрямованістю аналогічні саморегульвним, однак формально так не іменуються. Мова йде, зокрема, про так звані організації адвокатського самоврядування, об'єднання аудиторів тощо.

Як у вітчизняній, так і в зарубіжній правовій доктрині центральне місце у дослідженнях правового статусу подібних організацій посідає питання про те, чи належать вони до числа юридичних осіб публічного права і чи слід їх вважати суб'єктами, які здійснюють владно-управлінські повноваження щодо своїх учасників. Звісно, єдиного варіанту вирішення цього питання ані правова доктрина, ані судова практика, поки запропонувати не може. Так, у практиці судів України склалося два протилежні підходи. У справах, що виникли зі спорів між адвокатами та організаціями адвокатського самоврядування судами сформульовано підхід, згідно з яким такі організації визнаються *суб'єктами владних повноважень* з приводу реалізації компетенції у сфері управління *за делегованими повноваженнями* [9]. Водночас у спорах між СРО, що утворюються на ринку цінних паперів, і їх учасниками, суди зайняли протилежну позицію. З аналізу судової практики випливає, що такі спори розглядаються господарськими, а не адміністративними судами, що вже свідчить про ту обставину, що суди не визначають такі СРО суб'єктами владних повноважень. Крім цього, в деяких справах господарські суди прямо вказують,

що відносини між СРО, утвореними на фондовому ринку, та їх членами є *господарськими* [10].

Неоднозначно це питання вирішується й у судовій практиці зарубіжних країн. Зокрема, у США, де поняття «саморегулівна організація» на законодавчому рівні було визначено взагалі вперше у світі ще у 30-х роках ХХ століття, правовий статус таких організацій залишається спірним. Водночас судами США було запропоновано певні критерії, які допомагають вирішити цю проблему. СРО вважається публічним утворенням, якщо вона відповідає хоча б одній з таких ознак: (1) має примусову владу або значну підтримку з боку держави щодо виконання певних завдань; (2) вона є звичайним приватноправовим утворенням, однак виконує традиційні публічно-владні повноваження; (3) існує симбіотична взаємозалежність (*“symbiotic” interdependence*) між державним органом і приватноправовим утворенням під час виконання певних завдань [11].

Якщо ж звернутись до вітчизняного законодавства, яким регулюється діяльність саморегулівних організацій, то виявляється, що у ньому вже доволі тривалий час існує своєрідний інститут *делегування повноважень* органів виконавчої влади саморегулівним організаціям. Зокрема, можливість такого делегування передбачена Законами України «Про цінні папери і фондовий ринок», «Про архітектурну діяльність», «Про фінансові послуги та державне регулювання ринку фінансових послуг», а процедура їх делегування встановлена на рівні підзаконних нормативних актів (наприклад, Положення про делегування Національною комісією, що здійснює державне регулювання у сфері ринків фінансових послуг, окремих повноважень об'єднанню страховиків, затверджене Розпорядженням Держкомфінпослуг від 21.08.2008 N 1000). Саморегулівним організаціям, зокрема, можуть бути передані повноваження з розробки і впровадження правил поведінки для учасників СРО, зі здійснення атестації членів організації, зі здійснення саморегулівними організаціями контролю за дотриманням їх членами вимог законодавства тощо.

Делегуючи те чи інше повноваження, відповідний центральний орган виконавчої влади приймає розпорядчий акт, у якому визначається, якій саме СРО здійснюється передання повноважень, в якому обсязі і яким чином СРО зобов'язана здійснювати такі повноваження. При цьому СРО в частині виконання повноважень підзвітна і підконтрольна делегуючому органу. Втім делегування повноважень не завжди здійснюється в порядку видання спеціальних розпорядчих актів. Часто вже зі змісту положень відповідного закону, яким регулюється той чи інший вид професійної діяльності, впливає, що організації суб'єктів цього виду діяльності здій-

снюють повноваження, які традиційно вважаються публічно-правовими. Прикладом є Аудиторська палата України (далі – АПУ), яка уповноважена вести реєстр аудиторів і аудиторських фірм, здійснювати сертифікацію аудиторів, проводити перевірки аудиторів у порядку, визначеному Законом України «Про засади державної регуляторної політики у сфері підприємництва». Водночас АПУ не є органом державної влади, вона утворюється у формі непідприємницької організації і фінансується за рахунок вступних і членських внесків, що впливає з Закону України «Про аудиторську діяльність» [12].

Таким чином, слід визнати, що у наведених нами випадках до організацій, які утворені у формі непідприємницьких товариств у порядку, який властивий юридичним особам приватного права, можуть делегуватися публічно-владні повноваження, які стосуються регулювання СРО діяльності їхніх членів. Звісно, у цьому разі сумнівним є те, що відносини між відповідними СРО і їх учасниками, які виникають у зв'язку з реалізацією делегованих повноважень, характеризуються ознаками юридичної рівності і автономії волі. По-перше, регулювання діяльності учасників СРО відбувається не на засадах децентралізації, а на принципах централізації, адже повноваження походять від єдиного центру, від органів державної влади, а не від самих членів СРО. По-друге, члени організації не можуть уникнути регулятивного впливу, оскільки разом із делегуванням повноважень у відповідній СРО встановлюється так зване «обов'язкове членство». Тому, покинувши лави членів організації, відповідний суб'єкт позбавляється права на заняття певним видом підприємницької чи професійної діяльності. Вказані обставини свідчать про те, що між СРО, яким державою делеговані публічно-владні повноваження, і їх членами виникають відносини влади і підпорядкування (адміністративні правовідносини) у частині реалізації переданих повноважень. Однак такі відносини базуються на членстві і не перестають бути корпоративними правовідносинами за своєю суттю.

Таким чином, останні зміни до законодавства підтверджують, що сформульовані у правовій доктрині підходи до розуміння кола корпоративних правовідносин і їх правової природи потребують нового переосмислення. Звісно, можна висловити аргументоване заперечення на цю тезу, мовляв, зміни до законодавства через їх низьку якість і необґрунтованість часто є такими, що не заслуговують на увагу наукової спільноти взагалі, не говорячи вже про перебудову наукових концепцій під їх впливом. Утім, на нашу думку, проаналізовані в цій статті законодавчі новели навряд чи є такими, адже їх прийняття є результатом запозичення

аналогічного досвіду зарубіжних країн. Отож, для того, аби запроваджені нововведення почали працювати у вітчизняних умовах справді дієво, доцільно підготувати для цього такі теоретичні узагальнення й рекомендації, які могли б стати в нагоді в практиці правозастосування.

1. *The Ruling of the Plenum of Supreme Court of Ukraine “About the Practice of Trial Investigation of Corporate Disputes” adopted on 24 th of October 2008 №13 [Electronic resource]. – Regime of access: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/v0013700-08>*
2. *Luc’ V.V. and others (2010). Korporativne pravo Ukrainy [Corporate Law of Ukraine]. Kyiv: Iurinkom Inter. – 384 p. [in Ukrainian]*
3. *Spasibo-Fateeva I.V. (2012) Rehul’uvann’a korporatyvnyh vidnosyn u tsivil’nomupravi Ukrainy [Regulation of Corporate Relations in Civil Law of Ukraine]. Tsivilistika: na shl’akhu formuvann’a doktryn – Civil law: n the way to formation of doctrines. Kharkiv: Zoloti Storinky. – 133 –149. [in Ukrainian]*
4. *Zakon Ukraini “Pro vnesenn’a zmin do deyakyh zakonodavchih aktiv Ukrainy shodo vdoskonalenn’a pravovoho regul’uvann’a diyal’nosti iuridichnih osib ta fizichnyh osib – pidpriemstiv”: pryiniaty 10 zhovt. 2013 roku № 642-VII [Law of Ukraine on Adoption of Changes to some Legislation Acts of Ukraine about Improving the Regulation of Legal Persons’ and Individual Entrepreneurs’ Activity]. (2014, May 30). Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy – Bulletin of Verkhovna Rada of Ukraine – 2014 p., № 22, page 1758, article 773*
5. *Kravchuk V.M. (2007) Pidvidomchist’ korporativnyh sporiv [Jurisdiction of the Corporate Disputes]. Visnyk hospodars’koho sudochinstva – Herald of Economic Jurisdiction. № 4. – 69 – 76 [in Ukrainian]*
6. *Sukhanov E.A. (2011) Korporativnie otnosheniya i korporatsii v kontseptsii razvitiya Grazhdanskogo zakonodat’el’sva Rossiyskoi Federatsii [Corporate Relations in the Conception of Development of the Civil Legislation in Russian Federation]. Al’manakh tsivilistiki – Almanac of Civil Law. Kyiv: Vseukr. assots. vidavtsiv “Pravova iednist’”. № 4. – 99-106 [in Russian]*
7. *Federal’nyi Zakon “O vnesenii izmenenii v glavi 1,2,3 i 4 chasti pervoi Grazhdanskogo kodeksa Rossiiskoi Federatsii”: prin’at 30 Dekabr’a 2012 goda № 302-FZ [Federal Law on Adoption of Changes in chapter 1,2, 3 i 4of the First Part of the Civil Code of Russian Federation]. Retrieved from: <http://base.consultant.ru/cons/cgi/online.cgi?req=doc;base=LAW;n=142950;dst=100019>*
8. *Zakon Ukraini “Pro osoblyvosti zdiisnenn’a prava vlasnosti u bahatokvartyrnomu budynku”: pryiniaty 14 travn. 2015 r. № 417-VIII [Law*

- of Ukraine on Peculiarities of Exercise of Property Right in an Apartment House]. (2015, July 17). Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy – Bulletin of Verkhovna Rada of Ukraine.-2015, № 29, page 1534, article 262*
9. *The Ruling of High Specialized Court of Ukraine for Civil and Criminal Cases from 2013, December 12. Retrieved from: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/36204277>*
10. *The Decision of Supreme Economic Court of Ukraine adopted in the case № 30/904/253/2013, adopted 2013, November 6. – Retrieved from: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/34714323>*
11. *Karmel, Roberta S., Should Securities Industry Self-Regulatory Organizations be Considered Government Agencies?. Stanford Journal of Law, Business, and Finance, Forthcoming; Brooklyn Law School, Legal Studies Paper No. 86. Available at SSRN: <http://ssrn.com/abstract=1128329>*
12. *Zakon Ukraini “Pro auditors’ku diial’nist’”: pryiniaty 22 kvit. 1993 [Law of Ukraine on Auditing activity]. (1993, June 8). Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy – Bulletin of Verkhovna Rada of Ukraine. –1993. – № 23, article 243*

Філатова Н. Ю. Зміна деяких теоретичних підходів до розуміння корпоративних правовідносин під впливом новел вітчизняного законодавства

У статті проаналізовано панівні підходи до розуміння корпоративних правовідносин. Перший підхід полягає у вузькому потрактуванні відносин, які належать до корпоративних: фактично ці відносини виникають лише у господарських товариствах. Другий підхід базується на цивілістичній інтерпретації правової природи корпоративних відносин і запереченні можливості віднесення їх до адміністративних правовідносин. Однак останні зміни до законодавства змушують переглянути обидва наведені теоретичні постулати. По-перше, на рівні процесуального законодавства запроваджено широкий підхід до розуміння корпоративних відносин, який базується на уявленні про те, що ці відносини виникають у будь-яких корпораціях. По-друге, можливість делегування публічно-правових повноважень органів державної влади деяким неприємницьким товариствам, зокрема саморегульвним організаціям, примушує піддати сумніву однозначність твердження про те, що корпоративні відносини базуються на юридичній рівності, майновій самостійності і вільному волевиявленні учасників. Автор обґрунтовує необхідність переосмислення теорії корпоративних відносин з урахуванням вказаних нововведень.

Ключові слова: корпоративні відносини, об’єднання співвласників багатоквартирного будинку, саморегульвна організація, делегування повноважень

Філатова Н. Ю. Изменение некоторых теоретических подходов к пониманию корпоративных правоотношений под влиянием новелл национального законодательства

В статье проанализированы господствующие подходы к пониманию корпоративных правоотношений. Первый подход заключается в узком понимании отношений, принадлежащих к корпоративным: фактически эти отношения возникают только в хозяйственных обществах. Второй подход базируется на цивилистической интерпретации правовой природы корпоративных отношений и отрицании возможности отнесения их к административным правоотношениям. Однако последние изменения в законодательство заставляют пересмотреть указанные теоретические постулаты. Во-первых, на уровне процессуального законодательства введен широкий подход к пониманию корпоративных отношений, основанный на представлении о том, что эти отношения возникают в любых корпорациях. Во-вторых, возможность делегирования публично-правовых полномочий органов государственной власти некоторым непредпринимательским обществам, в частности, саморегулируемым организациям, заставляет усомниться в однозначности утверждения о том, что корпоративные отношения базируются на юридическом равенстве, имущественной самостоятельности и свободном волеизъявлении их участников. Автор обосновывает необходимость переосмысления теории корпоративных отношений с учетом указанных нововведений.

Ключевые слова: корпоративные отношения, объединения собственников многоквартирного дома, саморегулируемая организация, делегирование полномочий

Filatova N. Yu. Modification of Some Theoretical Approaches to Understanding Corporate Relations under the Influence of the Last Changes to the National Legislation

The author investigates the most wide-spread approaches to understanding the nature of corporate relations. The first approach regards corporate relations in the narrow meaning so that these relations can exist only between the members of commercial corporations. The second approach is based on the civilistic interpretation of the legal nature of corporate relations and denies the possibility to refer these relations to the number of administrative ones. But the last changes in the Ukrainian legislation persuade, that there is a need to revise both approaches highlighted above. First, the procedural legislation has founded a wide approach to understanding corporate relations, according to which these relations exist not only in the commerce corporations, but in every kind of corporate legal persons. Second, an opportunity to delegate state powers to some types of NGOs, for example, to self-regulatory organizations, convinces that corporate relations not always base on the principals of judicial equity, free will and property independence. That is why they can belong to the administrative relations. The author argues that there is a need to revise a theory of corporate relations taking into account the changes in legislation mentioned in the article.

Keywords: corporate relations, condominiums, self-regulatory organization, delegation of state powers